Ivo Harák

ZATÝKÁNÍ KOSMICKÉHO PRACHU

Je řada autorů, kteří se po dlouhé (dvacetileté, čtyřicetileté) odmlce dnes vracejí do literatury. Co si ale počít s těmi, kteří do ní ani nestačili, nesměli vstoupit? – a kteří do ní dnes sami vstoupit nemohou...

Název naší studie – vypracované nad laskavě nám Zdeňkem Rotreklem zapůjčenou pozůstalostí jeho přítele a básnického druha **Vladimíra Bařiny** (1923 – 1986) - jsme nezvolili náhodou: Kosmický prach nám (v intencích básníkových) symbolizuje ono nehmatné, nehmotné a neuchopitelné, co hovoří přes básníka, za básníka a po básníkovi. Žijícím – slovy Rotreklovými - *„v prostoru několikanásobné kulturní diskontinuity"*, kterou se jeho veršům nepodařilo fyzicky prorazit, překonat.

Nahodilý jistě není ani název rukopisného konvolutu Bařinových básní: *Staré domy*. Tak se totiž původně měla jmenovat autorem uspořádaná sbírka. Staré domy, stará bydliště, stará přátelství. Antikvovanost schraňující z minulosti to podstatné (a tedy životaschopné). Mimo jiné též z předchozího vývoje naší poezie. Jak ostatně praví jeden z klíčových Bařinových veršů z básně *Variace*, která dala jméno zatím jedinému – ovšem až posmrtně (péčí A. Muzikářové a V. Kratochvíla) vydanému – souboru Bařinovy poezie: *„Neumíš zapomínat"* (citováno z rukopisu).

Staré domy namísto starých žen, starých lidí. Věci, děje, zdi. Otisky těch, kteří tu procházeli, procházejí, budou procházet. A budou se ztrácet.

Mnoho je způsobů, jimiž lze „punkevního" básníka, básníka zatím téměř cele ponořeného do hlubiny zapomnění, představit veřejnosti. Aniž tvrdím, že je jediným možným, volím odstínění B. poezie podle záběru tematického, v němž nejlépe vyniknou látkové zdroje autorovy i okruhy problémů, jimiž se zabýval.

Do prvního z oddílů bychom tak mohli zařadit reflexe místní a krajinné. Mezi nimi náleží podstatné místo těm, které se zaobírají Brnem: od lyrismu *Melancholických procházek* přes poetiku *Skupiny 42* (za výrazného vlivu Halasova) až po obrazy takořka surreálné. Od lyrismu po jeho zpochybnění v metafoře záměrně odpoetizované: *„Smrkance bílých kaštanů/se roztékaly zvolna./Vesnická dechovka/roztřískala náves* (citováno z rukopisu)." Když právě taková metafora míří ke

smyslu skrytému za obrazem. Rozeklání Bařinových motivů mezi chrámy a hospody se pak jeví být zástupkou dichotomie uvnitř celé jeho tvůrčí bytosti, uvnitř (jeho) světa nejen uměleckého.

Brno jako záchytný bod, k němuž se směřuje. Jako bod, z nějž se směřuje. Třebas na jih, do krajiny táhlého smutku a soupřítomné minulosti, do krajiny velmi ostře viděné v souvislostech časoprostorových: *„Někteří stále/jen stále přestupují/a stále hledají, /hledají marně/minulé krajiny./Ale do současné/už všechny vlaky/dávno odjely"* (citováno z rukopisu).

Na jihozápad od Brna jsou Oslavany (v básni *Setkání v Oslavanech* v nich Bařina nalézá *„Strašné růže májové"* – citováno podle rukopisu), nebo Ivančice – Ivančice dlouholetého přežívání kdesi na okraji společenského zájmu jako učitel na středním odborném učilišti, ale také Ivančice dlouholetých a pevných přátel – jistot nejistého času.

- Který se promítá také do Bařinových krajinných vizí: z nich patří k nejpůsobivějším jeho krajiny bez lidí, s ději ukrytými ve věcech a za nimi, s tajemstvím číhajícím kdesi za obzorem (*Nedělní odpoledne*). Bařinův verš se v nich nadobyčej dynamizuje sepětím protikladů – ilustrujících pohyb po souřadnici prostoru a času: *„Rakev nočního rána byla otevřená/Do řady se stavěly topoly mraků"* (citováno podle rukopisu).

Nad popisností (přítomnou tam, kde B. není mocen synekdochického výběru nebo metaforické zkratky) a křečovitostí gesta (rozmáchlého příliš; tak, že surreálný humor přesmykne do trapnosti) vítězí Vladimír Bařina tehdy, nevyrábí-li poezii, ale jen – bez zjevně přítomné vůle tvárné – řadí fakta zdánlivě spolu nesouvisející (kdyžtě už v samotné jich prezentaci a způsobu seřazení je přítomno hodnocení): *„Na zámek jezdíval/Tomáš Masaryk./Nic po něm nezbylo./V parku se popásaly/opuštěné laně"* (citováno z rukopisu). – V básni *Židlochovice* však každý z těchto faktů – odrazem od skutečnosti jimi společně vytvořené – nabývá také an sich nového významu.

Básně obsahující Bařinovy dějinné reflexe bychom mohli shrnout pod společný název: Noc. Noc po okraj naplněná tmou. Čas nebezpečí a ohrožení, čas, v němž vycházejí na lov dravci. Noc ztrácejících se cest. Ale také: noc temná proto, aby byly vidět hvězdy.

Nejistota a úzkost jsou erbovními vlastnostmi, jimiž přeznívá atmosféra konce války do doby poválečné: *„Je všude ticho,/vyčkávavé ticho/a nikdo neví,/co má vlastně dělat,/jak se má chovat,/když skončila válka;" „jak znám, jak znám tu úzkost/před nikým, tu úzkost stále k pláči"* (citováno z rukopisu). Nejistota a úzkost z dějinného pohybu,

„Tiše, leč neúnavně mě nyní vyhledává Bůh..." Vladimír Bařina

foto: Zdeněk Rotrekl

který nad ději prostě lidskými sklenul klec ideologií. Jenomže tyto ideologie, rozdrobeny do svého každodenního přežívání, zdají se nakonec malichernými a trapnými (byť kvůli tomu ještě nepřestanou být nebezpečnými).

Dějiny v jazyce a dějiny jazyka – jazyka politického kalkulu, jazyka (pa)vědy, ale také jazyka bytujícího kdesi na pavlači soukromých radostí (*Scény*). A tedy jazyka rytmovaného střídáním faktů, promluv, všedního se svátečním, malého s domněle velkým (*Zátopek, Zátopek, Zátopek!*), pojmenování přímého (místy naturalisticky vyostřeného) s pojmenováním obrazným (a poetizujícím). Kolik jen zde gest záměrně přepjatých a skandalizujících předmět, na nějž jimi ukazováno, kolik gest mísících intelektuální s notně pokleslým (*Návštěva*)!

Na straně jedné tu stojí nalézání souvislostí elipsou: *„Tanky byly oblepeny/vytrhanými listy/z Kafkova Procesu;" „častušky vítězství/vystupovaly hrůzou/z Goyových obrazů vražd"* (citováno z rukopisu). Na straně druhé tu kulturní aluze otevírají Bařinův text dourčení prostřednictvím textů dalších, a ne jen literárních (silové pole dějin se tu prostupuje se silovým polem kultury).

Zaslechneme zde ozvy poetiky halasovské i existenciální rozpětí Ortenovo: *„Padalo listí bez přestání/a houstla rez po siré zemi./Jak hryzat žal? Již nechce se mi/dál měnit dálky v kamení;" „Za prázdno, dál, už bez paměti..."* (citováno z rukopisu).

„V Anglii/Ivan Blatný/v zahradách Clayburry Hall/zkoumá tmavé stromy,/ve kterých číhá smrt" (citováno z rukopisu). – pozdější Blatného

poezii je blízká např. Bařinova falešná etymologie *„Marxisté tvrdošíjně/zkoumají Mars"* (citováno z rukopisu) - , v níž je ovšem nutno rozkrýt i souvislosti metonymické: Mars je rudá planeta, planeta boha války...

Až do konce života zůstává Vladimír Bařina básníkem s dějinami velmi úzce spjatým; aby tyto dějiny posléze přepodstatnil do uměleckého tvaru, který v aktuálním a zdánlivě nahodilém odrazí podstatné a trvající. Tak jedna z posledních jeho básní – datovaná 12. 5. 1986 – nese název *Černobyl...*

Lidská existence – zachycená ve svých uzlových bodech v oddíle *Odpovědi* – se ovšemže neodehrává ve vzduchoprázdnu. Proto také blízkost mnohých zde obsažených textů textům z oddílu předchozího, proto jejich blízkost pracem ze „stalinské epochy" Zbyňka Havlíčka: *„Střeva vnitřností/se rozlézala po stole/Dívky je shazovaly/do bílých kbelíků"* (citováno z rukopisu).

Patrně zárodkem další básnické sbírky, jíž nebylo dopřáno dorůsti až k definitivnímu tvaru, je cyklus několika holanovských básní (*„A přesto/naprasklé svědomí/dovoluje vpřed/i když jen konec by byl jistým začátkem"* – citováno z rukopisu), které nikoli náhodou vznikají na samém konci let šedesátých (jedna z nich je dedikována Janu Palachovi).

Bylo tu už hovořeno o Ivanu Blatném, o kterém bude řeč i nadále. Právě jeho jméno mohlo by padnout v souvislosti s působivě vykresleným protikladem mezi časem minulým a časem přítomným. Je-li však Blatný básníkem spíše nostalgicky vzpomínajícím a projektujícím do přítomnosti (vzpomínkou) minulost, je Bařina vždy hořce vědoucím o přítomném (i v tom minulém): *„Brňáci jezdívali/sledovat Šindeláře/ve vídeňském Rapidu./Zatím tu jezdíme/na bramborové brigády/do Osové Bitýšky"* (citováno z rukopisu). Bařina je zkrátka satyrik!

Než půjdeme dále, mohli bychom ještě pohovořit o nezřetelných hranicích mezi jednotlivými oddíly, jednotlivými tematickými záběry. Týž text by klidně mohl patřit do několika z nich. Například onen, v němž existenciální notou zaznívá brněnská městská scenerie, ukotvená v konkrétním čase: *„a ty jdeš, jediný živý,/čerstvým hrobem ulice"* (citováno z rukopisu). – A báseň doznává i svého vysvětlení, které není bez vztahu k názvu Bařinou chystané sbírky: *„Všichni se zasuli/do svých prázdných domů"* (citováno podle rukopisu).

Se zniterněním poezie a postupným prohlubováním kladených otázek dospíváme od povrchu (těch hospod) přes nejasné tušení (*„ještě je den ve kterém zemřeme"* – citováno podle rukopisu) až k jasnému a kon-

krétnímu poznání: *„Tiše, leč neúnavně/mě nyní vyhledává Bůh... A ráno, když vzhlédnu/ze svého okna smrti,/tuším, jak na mne čeká/ve větvích bdělých stromů"* (citováno z rukopisu).

Řazení do námi vymezených oddílů skrývá vedle faktu, že poněkud „ukrajuje" ze smyslu básně, interpretuje ji určitým způsobem a zdůrazňuje vždy jeden z rozměrů, také další nebezpečí: neumožňuje plně postihnout básníkův vývoj a proměny jeho poetiky. Nutí zřít synchronně to, co vznikalo po určitou dobu a postupně navazovalo na rozličné vnitřní a vnější podněty. (V této souvislosti nutno zmínit také ojedinělý B. pokus o tvorbu pro děti, báseň *A to sluníčko*; ta má význam spíše dokumentární než jako doklad autorových kvalit.)

Budiž zde na omluvu řečeno, že datace Bařinových básní je známa u mizivého procenta z nich. A že postihnout tento vývoj, jdoucí od rané lyriky poválečné (blízké poetice prvních dvou knih Ivana Blatného) až po pozdní poezii z půli let osmdesátých je velmi nesnadné, neboť ne vždy se v ní zachytitelné vnější vlivy musejí krýt s uměleckými směry tehdy panujícími.

Mnozí z básníků blízkých v té či oné době našemu autorovi zde již byli zmíněni. Sluší se jmenovat ještě alespoň Jana Zahradníčka, jehož *Žíznivému létu* a *Pozdravení slunci* je blízkou například báseň *Žně*; prosta ovšem Zahradníčkovy rytmické přesnosti a vynalézavosti intonační.

Řada básnických osudů byla ostatně Bařinovou poezií tematizována, aby tak tvořila další z jejích možných oddílů: v něm figurují generační druhové Jiří Orten (jehož verše jsou předčítány „černé kočičce" – citováno z rukopisu) nebo několikráte již zmiňovaný Ivan Blatný. – Málokdo ví, jak mnoho se Bařina – společně se Z. Rotreklem – podílel na jeho znovuobjevení (a to nejen pro českou literaturu). Tohle však je kapitola, kterou by měl dopsat někdo do tohoto problému zasvěcený, možná právě Zdeněk Rotrekl. Který se ostatně – ještě se společným přítelem Klementem Bochořákem – v Bařinově poezii objevuje také.

Do tematického záběru Bařinovy poezie patří samozřejmě také několikráte již zmiňované Ivančice. Ivančice nejen Anděly Muzikářové a Vladimíra Kratochvíla: *„U řeky nad Rénou,/v níž kdysi dávno/ležel k nepoznání/kamarád Mojmír Kaláb/s roztrhaným hrudníkem,/z něhož strašně trčelo/červené čerstvé maso/a kosti žeber/jak zvířecí čtvrť"* (citováno podle rukopisu).

Patří sem i plynutí času, patrné ze vzkazu Ivanovi Blatnému (z té korespondence mezi dvěma básníky, mezi dvěma básněmi): *„Kdybyste tudy šel,/marně budete hledat/ten hřbitov v Komárově,/na němž byl kdysi pohřben/Váš Bulhar jménem Pasternak"* (citováno z rukopisu).

A patří sem také naděje – stojící na této fyzické pomíjivosti, stojící nad ní: *„Nedaleko odtud,/kvetou ještě hroby"* (citováno podle rukopisu).

Za Ivanem Blatným se Bařina vypravuje až do Anglie, aby nad jeho tehdejším obydlím četl *„přesmutný nápis:/Hope house – Dům naděje"* (citováno z rukopisu). Totiž nápis – litotes, nápis – nechtěnou ironii (jde přece o dům pro duševně choré).

Jako by se – v Bařinových „cestovních" básních – svět uzavíral plnosti prožitku, a tak jen krávy na ostrově Wightu *„jsou tiché, neboť víc znají,/přežvykujíce svět,/který my marně zkoumáme"* (citováno z rukopisu). Jako by mozek byl, jako by vzpomínky byly cestovateli spíše na obtíž: *„...trávu tu spásám/českým koněm hrůzy" (citováno z rukopisu). Cestovateli, který „dráty... vzpomínek"* (citováno z rukopisu) přenáší na plátno krajů nově poznávaných ty důvěrně známé; ty, v nichž se jeho soukromý osud odehrával jako synekdocha osudu národní society.

Faktografická přesnost se tu – poněkud paradoxně – stává základem symbolné potence básnických obrazů (jako v básni *Obuv značky Barrow and company*). Faktografická přesnost zároveň se schopností vyjmout z celku takové detaily, které v sobě obsahují symptomatické a jsou zároveň – konotovanými významy – schopny obsáhnout někdejší domácí zkušenost vypovídajícího subjektu. To najmě při vylíčení krajiny americké, za níž se básník posléze vypravil z Anglie.

Aby všude s ním ruku v ruce kráčela rodná sestra básníků *úzkost*; a poznávaná krajina tak nabývala významů existenciálních. Aby na jedné straně sice bolestně zjišťoval svoje ne-ztotožnění s pojednávaným předmětem (*„tak příliš patříš/na druhou stranu"* – citováno z rukopisu), aby však – stejně bolestně – viděl i spojité (*„Hroby jsou všude připraveny/a čerstvě otevřené"* – citováno z rukopisu).

Abychom poněkud odlehčili vyznění naší studie, připravili jsme na samý její závěr probírku Bařinovou poezií erotickou. Jenomže... Už ve dřevní B. lyrice, rýmované a psané s pozorností věnovanou rytmickému (eufonickému) učlenění básně (*„Vylétly kačeny a letí lehkou nocí"* – citováno podle rukopisu), najdeme převahu skepse a deziluze nad šťastnými konci – v duchu poezie Ortenovy, se zdůrazněním konotací erotických: *„nesmím se bát, není to nic, jen odcházení,/urputná samota, z které se tady vzpínám"* (citováno podle rukopisu). Zaznělo-li opět jméno Ortenovo, mělo by nyní – v souvislosti s ním – zaznít také Halasovo: *„Plachty bílého bezu/visí jak ňadra/starých žen"* (citováno z rukopisu).

„Dívky se vytratily/se svým tajemstvím" (citováno z rukopisu); a věci nabývají vlastností a podob těch, kteří s nimi obcovali: dochází k posu-

nu optiky, který vede ke koncentraci významu a zároveň rozkrytí určitých specifik našeho způsobu vnímání: *„rozcuchané"* je *„oko"* (citováno z rukopisu) – vlastnost vnímaného předmětu (objektu) se přenáší na předmět vnímající (subjekt).

Což je mimochodem jedna z vlastností nezvalovského surrealismu z časů *Absolutního hrobaře*, toho surrealismu, který si libuje také v hádankách založených na (metonymickém) přeexponování vlastností pojmenovávaného: *„Rozsedliny útrob/čtvrtily maso/na řeznický způsob./Kýty světélkovaly/jak v rentgenové síni./Stěny břicha se třásly/jak rozpáraný kůň./Chystala se jiná vysvětlení/všech nabízených obrazů:/Nahá dívka prosvitla/v nastražené pasti"* (citováno z rukopisu).

Také v tomto oddílu spájí se přítomné s minulým, naděje s rezignací, osobní s dějinným, čas člověka s časem přírody (v našem případě denním i ročním současně): *„Náhle se připozdilo. Je zima//zima již na všechno, co ukrýváme"* (citováno z rukopisu). Přírodní s lidským se navzájem osvětlují a zrcadlí v mnohosti významových oscilací – a nelze říci, která z rovin v dané chvíli natolik dominuje, aby potlačovala platnost té druhé (*Pšenice přede žněmi*).

Nedočkáme se tedy úlevného spočinutí – básníkova erotika zůstává napjata mezi křehkou touhu po splynutí a příliš přítomné *maso*. A básník sám? – bývá více věrojatný ve skepsi než ve svém přitakání – nadmíru popisném, notně rozvleklém a věru málo básnickém (*Obklopila mě svýma očima*).

„Stále postával,/jenom jít, nechcípnout-" (citováno z rukopisu) – nakonec ale i to nekašírované vyjádření i ten vulgarismus mají v poezii své místo, jsou-li totiž přesnější a působivější zdobných obrazů.

Za rámec celého souboru Bařinových básní by mohly posloužit texty tematizující autorův pobyt v nemocnici. Básník, konfrontovaný se smrtí druhých i se smrtelností vlastní nepropadá beznaději. Ani ve chvíli, kdy se už sám cítí blízko těm, kteří odcházejí *„vždy bez loučení/spěšně a velmi tiší/do jiné intenzivní péče"* (citováno podle rukopisu).

A my si náhle uvědomujeme, jakých nových (i když vlastně velmi starých; jenomže dnes až příliš často zapomínaných) významů nabývají básníkova slova; abychom jimi zpětně dešifrovali celou jeho tvorbu a její směřování.

A tedy věříme, že nezemřel zcela ten, který nás do jiné intenzivní péče předešel, že neumřela ani jeho poezie. Která by si jistě zasloužila pozornosti čtenářů, svého zpřístupnění jim, svého vydání.